

Jarosław Łapucha¹

PRAECEPTUM DOMINICALE W CZASIE EPIDEMII. STUDIUM Z ZAKRESU JĘZYKA KOŚCIELNEGO NA PRZYKŁADZIE DOKUMENTÓW BISKUPÓW POLSKICH

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu rozumienia obowiązku niedzielnego (*praeceptum dominicale*) na podstawie udzielonych dyspens w czasie epidemii. Dokonując analizy poszczególnych dekretów, zarządzeń czy reskryptów, autor zwrócił szczególną uwagę na język, jakim posłużyli się polscy biskupi, stosując akt łaski zwalniający z obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej. W celu uzyskania pełniejszego rozumienia omawianego zagadnienia najpierw zbadana została relacja pomiędzy dyspensą od niedzielnego obowiązku a zamianą go na inny obowiązek. Poszczególne akty prawne zostały przeanalizowane także pod kątem użytej w niej modalności prawnej języka. Zasadnicza część artykułu poświęcona została opisowi typologii różnego rodzaju „czynności zastępczych” wobec obowiązku uczestnictwa w niedzielnej liturgii. Autor proponuje trzy zasadnicze grupy określeń przedmiotu owej czynności, którymi są: duchowa łączność ze wspólnotą Kościoła, uczestnictwo przymiotnikowe oraz inne określenia (np. pobożne przeżycie liturgii transmiowanej, modlitwa za pośrednictwem mediów).

Słowa kluczowe: dyspensa, Msza św., obowiązek niedzielny, epidemia, prawo kanoniczne

---

¹ Mgr lic. Jarosław Łapucha, doktorant Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu (Katedra Komunikacji Religijnej), absolwent podyplomowych studiów z zakresu sądownictwa i administracji w Kościele (UKSW Warszawa); ORCID: 0000-0002-5565-7814. Adres do korespondencji: 65-465 Zielona Góra, ul. Jaskółcza 1/4, e-mail: jareklap@interia.pl.

PRAECEPTUM DOMINICALE IN THE EPIDEMIC TIME. THE STUDY CONCERNING THE CHURCH LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF POLISH BISHOPS' DOCUMENTS

Abstract

This thesis is an attempt to describe the understanding of Sunday duty (*praeceptum dominicale*) on the grounds of granted indulgences in the epidemic time. When analyzing the individual decrees, ordinances or rescripts, assiduous attention was paid to the language used by Polish bishops while administering the act of grace, which relieves from the duty of attendance at Holy Mass. In order to cover broader spectrum of the abovementioned issue, the relation between indulgence of Sunday duty and the substitution of duties has been researched first. Particular legal acts have been also analyzed in terms of present modalities of language of the law. The majority of present thesis constitutes of the descriptions of various substitutive activities typology in relation to the obligation of participation in Sunday liturgy. Therefore, three basic groups of terms were featured, namely, spiritual connection with the community of the Church, adjectival participation and others (e.g. pious experiencing of broadcast liturgy, prayer by means of mass media).

Keywords: dispensation, Holy Mass, Sunday duty, epidemic, canon law

Wstęp

Problem rozumienia tzw. obowiązku niedzielnego (*praeceptum dominicale*) wydaje się szczególnie istotny nie tylko w kontekście zauważalnego kryzysu poczucia obowiązków wypływających z natury wiary, lecz także dlatego, że ujawnił się w nowy sposób w kontekście pandemii koronawirusa, która dotknęła wiele sfer ludzkiego życia, w tym życie religijne. Polscy biskupi przez niemal cztery miesiące (od marca do czerwca 2020 r.) udzielali wiernym dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej niedzielnej. Jak zauważa Andrzej Draguła: „Z jednej strony czynili to powodowani troską o życie ludzi, z drugiej – ze względów na wprowadzane – różne w poszczególnych okresach – ograniczenia co do liczby obecnych w kościele, nie mieli innego wyjścia jak dyspensować”².

Dyspensy wydawane przez poszczególnych hierarchów przybierały nie tylko różnego rodzaju formy prawne: dekretu, reskryptu czy zarządzenia, lecz różniły się także zakresem. Zasadniczym celem niniejszej refleksji jest dokonanie analizy treści poszczególnych dyspens ze zwróceniem szczególnej uwagi na język, jakim posłużyli się polscy biskupi, udzielając aktu łaski zwalniającego z tzw. obowiązku niedzielnego. W tym miejscu należy także zauważyć, że w znakomitej większości przypadków, udzielając dyspensy,

---

² Andrzej Draguła, „Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą”, dostęp 16.07.2020, <https://www.wiez.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dyspensa>.

biskupi nie ograniczali się wyłącznie do określenia jej przedmiotu, ale wskazywali – ze zróżnicowaną modalnością – na różnego rodzaju „czynności zastępcze”. Rozważania niniejsze dotyczyć będą także określeń tychże „czynności zastępczych” wobec uczestnictwa we Mszy Świętej a zawartych we wspomnianych aktach prawnych. Problem badawczy artykułu można zamknąć w pytaniu: w jaki sposób ujawniła się na płaszczyźnie językowej (terminologicznej) trudność teologiczno-kanoniczna interpretacji obowiązywalności *praeceptum dominicale* w czasie tak zwanej pierwszej fali pandemii koronawirusa w 2020 roku?

Mając na uwadze wyszczególnione powyżej dwa cele szczegółowe, artykuł podzielono na dwie części. W pierwszej zbadana zostanie relacja pomiędzy dyspensą od niedzielного obowiązku a zamianą go na inny obowiązek w świetle kan. 1248 §2 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*³ (dalej KPK). W tym kontekście analizie zostanie poddana modalność języka aktów prawnych. Druga część artykułu poświęcona będzie typologii różnego rodzaju „czynności zastępczych” wobec (obowiązku) uczestnictwa we Mszy Świętej niedzielnej, wynikających z poszczególnych dyspens.

Niniejsza praca ma charakter źródłowy, ponieważ głównym przedmiotem jej analiz są dekryty, zarządzenia i reskrypty polskich biskupów wydawane w czasie pandemii, w których to dokumentach zawarte zostały dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej. Korpus badawczy stanowią czterdzieści cztery akty prawne wydane przez czterdziestu jeden biskupów diecezjalnych obrządku łacińskiego, dwóch biskupów obrządku greckokatolickiego oraz biskupa polowego Wojska Polskiego.

1. Między dyspensą od obowiązku a zamianą obowiązku

Celem każdej normy kanonicznej powinno być dobro duchowe ogółu wiernych. Trzeba jednak pamiętać, iż wspólnota Kościoła powszechnego złożona jest z poszczególnych osób, dla których przestrzeganie przepisu prawa w danej sytuacji może spowodować szkodę lub być poważną przeszkodą na drodze do osiągnięcia wyższego dobra. Jak zaznacza Marek Zaborowski, „do zaradzenia tym kolizyjnym sytuacjom służy dyspensa. Ma ona charakter normy korygującej w wypadkach, w których słusność naturalna domaga się, aby kompetentna władza niejako zawiesiła na moment skuteczność ustawy”⁴. Prawodawca kościelny daje także w poszczególnych przypadkach możliwość zamiany danego obowiązku prawnego na inny, jeśli może to służyć osiągnięciu większego dobra przez wiernych.

3 „Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus” (25.01.1983), *Acta Apostolicae Sedis* 75, 2 (1983): 1–317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego* (dalej KPK), przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu (Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1984).

4 Marek Zaborowski, „Dyspensa w prawodawstwie kościelnym”, *Prawo Kanoniczne* 56, 1 (2013): 41–42.

1.1. „Obowiązek zastępczy” w świetle kan. 1248 §2 KPK

Kościół od samego początku swojego istnienia poprzez przepowiadanie i nauczanie podkreślał prymat dnia Pańskiego (*Dies Domini*) pośród porządku całego tygodnia. Niedziela jako pamiątka paschalnego zwycięstwa Chrystusa jest „podstawowym i pierwszym dniem świątecznym”, z którego wierni mogą czerpać sens chrześcijańskiego istnienia⁵. Jak podkreśla Krzysztof Mierzejewski, „Kościół niezmiennie stoi na stanowisku, że udział we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane jest obowiązkiem wiernych. Znalazło ono swój wyraz także w obecnie obowiązującym *Kodeksie Prawa Kanonicznego* (...)”⁶. Prawodawca kościelny w kan. 1247 KPK stwierdza: „W niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy Świętej oraz powstrzymać się od wykonywania tych prac i zajęć, które utrudniają oddawanie Bogu czci, przeżywania radości właściwej dniowi Pańskiemu oraz korzystanie z należnego odpoczynku duchowego i fizycznego” (kan. 1247). Wspomniana norma kanoniczna zawiera w sobie dwojakiego rodzaju zobowiązanie: nakazujące oraz zakazujące. Nakaz dotyczy uczestnictwa w ofierze eucharystycznej, zakaz natomiast podejmowania tych prac oraz czynności, które mogą negatywnie wpłynąć na osiągnięcie celów właściwych dla dnia świątecznego⁷. Powyższy zapis kodeksowy zobowiązujący osoby wierzące do uczestniczenia w Eucharystii w niedziele oraz święta nakazane⁸ wskazuje na wyjątkowe miejsce oraz znaczenie Mszy Świętej w życiu wiernych.

W razie obiektywnych trudności lub niemożności wypełnienia *praeceptum dominicale*, w odniesieniu do powszechnej dyscypliny dotyczącej czasów świętych, prawodawca kościelny daje właściwej władzy możliwość dyspensowania od tego obowiązku⁹. W tym miejscu należy zastanowić się nad zasadnością udzielania przez hierarchów dyspens od uczestnictwa w niedzielnej Mszy św. w trakcie epidemii. Prawodawca kościelny udzielenie dyspensy uzależnia od słusznej i rozumnej przyczyny (*iusta causa*), która winna być proporcjonalna do ważności przepisu, z którego zwalnia. Brak słuszności oraz rozumności przyczyny, dla której udzielono dyspensy, czyni ją niegodziwą¹⁰. Udzielający dyspensy powinien mieć zawsze na względzie dobro duchowe tych, którym został udzielony ów akt łaski. Zaborowski podkreśla, że – zgodnie z rzymską paremią, która mówi, że *ad*

5 Benedykt XVI, „Posynodalna adhortacja apostolska «Sacramentum Caritatis»”, *Acta Apostolicae Sedis* 99 (2007): 160–161.

6 Krzysztof Mierzejewski, „Obowiązek uczestniczenia we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane”, *Prawo Kanoniczne* 57, 4 (2014): 65.

7 Mierzejewski, „Obowiązek uczestniczenia we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane”, 67.

8 W Polsce od 30 listopada 2003 roku świętami nakazanymi poza niedzielami są następujące uroczystości: uroczystość Narodzenia Pańskiego (25 grudnia), uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki (1 stycznia), uroczystość Objawienia Pańskiego (6 stycznia), uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego (w Polsce przeniesiona z czwartku na VII niedzielę wielkanocną), uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej, uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia), uroczystość Wszystkich Świętych (1 listopada). Porównaj: Kongregacja do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, „Dekret dotyczący świąt zniesionych w Polsce” z 4.03.2003 r., *Akta Konferencji Episkopatu Polski* 8 (2003): 60–61.

9 KPK, kan. 87 §1 oraz KPK, kan. 1245.

10 Zaborowski, „Dyspensa w prawodawstwie kościelnym”, 41–42.

impossibilia nemo obligatur – „zazwyczaj niemożność fizyczna czy moralna zawiesza obowiązek zachowania prawa”¹¹. Należy wyciągnąć z tego wniosek, że przepis prawa nie wiąże wiernych w obiektywnej sytuacji niemożności zadośćuczynienia danej ustawie nakazującej lub zakazującej. Warto w tym miejscu przytoczyć pytanie, które w odniesieniu do tej kwestii postawił Andrzej Draguła: „Czy czasami nie udzielano dyspens tym, którzy i tak byli zwolnieni z obowiązku Mszy św. niedzielnej?”¹². Należy bowiem uznać, że zaistnienie poważnej przeszkody, która uniemożliwiłaby uczestnictwo w niedzielnej czy świątecznej Mszy św., automatycznie pociąga za sobą zwolnienie z tego obowiązku.

Katechizm Kościoła Katolickiego w opracowaniu dla dorosłych wymienia kilka przykładowych sytuacji usprawiedliwiających nieobecność na Eucharystii w niedziele i święta nakazane: choroba, pielęgnacja niemowląt, nieustanna opieka nad chorymi, niesienie pomocy w wypadkach i klęskach żywiołowych, wykonywanie ciągłych zawodów, niemożliwość dostania się do kościoła z powodu kilkunastokilometrowej odległości przy braku środków lokomocji¹³. Na liście tej nie znalazła się epidemia, jednak należy pamiętać, że są to jedynie przykładowe sytuacje mające na celu pomoc wiernym w ocenie moralnej sytuacji, gdy obiektywnie niemożliwe jest uczestnictwo w niedzielnej Mszy św. Katalog ten nie wyczerpuje też wszystkich sytuacji pociągających za sobą zwolnienie z tego obowiązku. Niewątpliwie czas epidemii można uznać za „poważną przyczynę” czy też „poważną przeszkodę”, która czyniła niemożliwym lub w znacznym stopniu utrudniała zachowanie *praeceptum dominicale*, a co za tym idzie, zwalniała z wypełnienia go. Bezzasadnym wydaje się więc udzielanie dyspensy od obowiązku tym, którzy z natury rzeczy byli z niego zwolnieni, gdyż w wyniku obowiązujących limitów osób w kościołach¹⁴, podwyższonego ryzyka zarażenia siebie lub innych racji obiektywnie nie byli w stanie wypełnić tej normy prawnej.

Zgodnie z dyspozycją kan. 1248 §2, „jeśli z braku świętego szafarza albo z innej poważnej przyczyny nie można uczestniczyć w Eucharystii, bardzo zaleca się, ażeby wierni brali udział w liturgii słowa, gdy jest ona odprawiana w Kościele parafialnym lub innym świętym miejscu, według przepisów wydanych przez biskupa diecezjalnego, albo poświęcali odpowiedni czas na modlitwę indywidualną w rodzinie lub w grupach rodzin” (kan. 1248 §2). Zdaniem niektórych kanonistów ustawa ta ma charakter pozytywny i stanowi ważny przepis natury pastoralnej, który proponuje wszystkim znajdującym

11 Zaborowski, „Dyspensa w prawodawstwie kościelnym”, 42.

12 Andrzej Draguła, „Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą”, dostęp 28.07.2020, <https://www.wiez.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dispensa>.

13 Zobacz: Jan Charytański, Andrzej Spławski, *Katechizm. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego dla dorosłych* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001), 217.

14 Zgodnie z rozporządzeniem ministra zdrowia z 13 marca 2020 roku w okresie od 20 marca do 24 marca w trakcie sprawowania kultu na danym terenie lub w danym obiekcie mogło znajdować się łącznie nie więcej niż 50 osób, wliczając w to uczestników i osoby sprawujące kult religijny, Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. 2020 poz. 433. Od 25 marca do 11 kwietnia reżim sanitarny odnośnie miejsc kultu został zaostrożony. W sprawowanym kulcie mogło uczestniczyć jedynie 5 osób, Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. 2020 poz. 522.

się w omawianej sytuacji dwa rozwiązania. Po pierwsze, odprawienie przez wiernych liturgii słowa Bożego w kościele parafialnym lub w innym świętym miejscu. Dyspozycja ta dotyczy zasadniczo tych terenów, na których brak jest dostatecznej liczby duchownych. Drugie rozwiązanie ma charakter bardziej ogólnikowy i obowiązuje wszędzie i w różnych sytuacjach. Prawodawca „bardzo zaleca”, by wierni, mając trudności lub wręcz niemożność wypełnienia obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej, przeznaczili właściwy czas na modlitwę osobistą, rodzinną lub w grupach rodzin¹⁵.

Analizując treść kan. 1248 §2, zrodzić się może pytanie, czy zaproponowane przez kodeks dwa rozwiązania praktyczne stanowią swego rodzaju „obowiązek zastępczy” wobec niemożności wypełnienia *praeceptum dominicale* oraz czy rozwiązania te mają wówczas charakter obligatoryjny dla ogółu wiernych pod sankcją grzechu ciężkiego. W komentarzu do wspomnianej wyżej ustawy można przeczytać: „W sytuacjach tych [wszystkie te sytuacje, które czynią niemożliwym wypełnienie obowiązku świątecznego – J. Ł.] nakaz uczestniczenia we Mszy św. ustaje bez obowiązku zastąpienia go czym innym”¹⁶. W kwestii tej w 1987 roku wypowiedziała się Kongregacja ds. Kultu Bożego. W odpowiedzi zatytułowanej *Celebrazione della parola e precetto domenicale* watykańska dykasteria podała wykładnię dotyczącą interpretacji kan. 1248 §2 ze szczególnym zwróceniem uwagi na tzw. obowiązek zastępczy. W dokumencie stwierdzono: „kiedy we wspólnotach, w których brakuje kapłana albo w której – z ważnych powodów – nie jest możliwe uczestniczenie w Eucharystii, wierni nie są obowiązani do przestrzegania przykazania niedzielnego, ponadto są zwolnieni z uczestnictwa w liturgii słowa Bożego, a także nie są zobligowani do uczestnictwa w takich nabożeństwach”¹⁷. Ustawodawca kościelny, dokonując redakcji komentowanego kanonu, posłużył się jedynie formą zalecającą – „bardzo zaleca” (*valde commendatur*) – by w razie obiektywnych trudności lub niemożności spełnienia obowiązku niedzielnego skorzystać z zaproponowanych rozwiązań kodeksowych. Taki zapis wyklucza tym samym obligatoryjność stosowania przez wiernych wspomnianych praktyk.

Warto w tym miejscu dokonać jeszcze jednego istotnego dla rozumienia problemu rozróżnienia. Otóż w kan. 1245 dokonano wyraźnego podziału na dyspensę od obowiązku niedzielnego oraz na zastąpienie tego obowiązku innymi pobożnymi uczynkami¹⁸.

15 Zobacz: Janusz Gręźlikowski, *Świętowanie dnia pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005), 124–125.

16 Daniel Cenalmor, „Komentarz do kan. 1248 §2”, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. Piotr Majer (Kraków: Wolters Kluwer, 2011), 924.

17 „(...) che nelle comunità in cui manca il sacerdote o nelle quali non è possibile per altra grave causa partecipare all'Eucaristia, i fedeli non sono tenuti al precetto né lo assolvano partecipando alle celebrazioni della parola do Dio, né sono obbligati a partecipare a tale celebrazione”. Zobacz: Congregatio pro Cultu Divino, „Celebrazione della parola e precetto domenicale”, *Notitiae Congregatio pro Cultu Divino* 23 (1987): 169.

18 KPK, kan. 1245: „Przy zachowaniu prawa biskupów diecezjalnych, o których w kan. 87, proboszcz może, dla słusznej przyczyny i według przepisów biskupa diecezjalnego, udzielić w poszczególnych wypadkach dyspensy od obowiązku zachowania dnia świątecznego lub dnia pokuty, albo dokonać zamiany tego obowiązku na inne uczynki pobożne; to samo może uczynić również przełożony kleryckiego instytutu zakonnego lub stowarzyszenia życia apostołskiego na prawie papieskim, w odniesieniu do swoich podwładnych oraz innych osób przebywających na stałe w domu”.

Prawodawca kościelny udziela kompetentnej władzy dwóch alternatywnych uprawnień: dyspensowania od zachowania obowiązku niedzielnego lub zamiany tego obowiązku na innego rodzaju praktykę pobożnościową. Zarówno jedno, jak i drugie rozwiązanie różnią się od siebie w istotowy sposób. Dyspensa jest aktem łaski polegającym na całkowitym zwolnieniu z danego obowiązku prawnego. Natomiast, jak zauważa Janusz Gręźlikowski, „zamiana polega na zastąpieniu kanonicznego przedmiotu zobowiązania przez inny obowiązek (...) przy zachowaniu mocy i sankcji prawa”¹⁹. W tym wypadku obowiązek zastępczy nałożony przez kompetentną władzę będzie miał charakter obligatoryjny. Wynika to z faktu braku dyspensy od zachowania obowiązku świątecznego.

1.2. Modalność językowa dekretów i zarządzeń

Dyspensy udzielane przez polskich biskupów w czasie epidemii koronawirusa charakteryzowała modalność językowa o zróżnicowanym stopniu obligatoryjności. W przypadku, gdy modalność językowa generuje określoną kategorię prawną, możemy mówić o tzw. modalności prawnej²⁰. Odnosi się ona głównie do różnego rodzaju kwalifikacji zachowań, które uznaje się za dozwolone, fakultatywne, zakazane, nakazane, indyferentne czy stanowiące swego rodzaju powinność²¹. Zdaniem Tomasza Staweckiego oraz Piotra Winczorka „podstawowy podział zachowań regulowanych przez prawo polega na przyjęciu, iż zachowanie jest nakazane, zakazane lub dozwolone”²² i jest to, według autorów, podział wyczerpujący. Istotne pozostaje pytanie o istnienie modalności zachęcającej i jej obligatoryjność.

W systemie prawnym (w tym w systemie prawa kanonicznego) można wyróżnić językowe wykładniki modalności – czasowniki oraz predykatywy – pełniące funkcje zdaniotwórcze²³. Zdaniem Romana Łapy najczęściej w ustawach prawnych pojawiają się takie leksykalne wykładniki, jak „móc” oraz „powinien”. W aktach normatywnych występują także następujące określenia: „być zobowiązanym”, „być uprawnionym” oraz „mieć prawo”²⁴. Przeważająca większość hierarchów, bo aż 3/4 z nich, w dekretach, zarządzeniach czy reskryptach zastosowała formułę zachęcającą: „Jednocześnie zachęcam, aby osoby korzystające z dyspensy trwały na osobistej i rodzinnej modlitwie. Zachęcam też do duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewi-

19 Gręźlikowski, *Świętowanie dnia pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne*, 131–132.

20 Przez „modalność prawną” należy rozumieć „kwalifikację prawną pewnych zachowań jakichś podmiotów ze względu na określoną normę bądź też spójny wewnętrznie system norm prawnych”. Roman Łapa, „Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 21 (41), 1 (2014): 41–42. Więcej na temat kategorii modalności prawnej znaleźć można w: Sławomira Wronkowska, Zygmunt Ziemiński, *Zarys teorii prawa* (Poznań: Ars Boni et aequi, 2001), 100.

21 Roman Łapa, „Z opisu wyrażen modalnych w Kodeksie prawa kanonicznego”, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* 29 (2015): 54.

22 Tomasz Stawecki, Piotr Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa* (Warszawa: C.H. Beck, 2003), 71.

23 Łapa, „Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych”, 42.

24 Łapa, „Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych”, 42.

zyjne lub internetowe”²⁵, „Jednocześnie osoby, które skorzystają z dyspensy, zachęcam do uczestnictwa we Mszy św. za pośrednictwem radia lub telewizji”²⁶, „Zachęcamy jednak, żeby niedziela, która jest pamiątką Zmartwychwstania Pańskiego nie pozostawała dniem bez modlitwy. Zachęcamy do praktyki wspólnej modlitwy w rodzinie i do udziału w niedzielnej Mszy św. za pośrednictwem dostępnych dziś współczesnych zasobów komunikacji”²⁷. Zachęty te odnosiły się głównie do podjęcia w trakcie obowiązywania dyspensy od obowiązku uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej modlitwy osobistej oraz rodzinnej, a także do podjęcia przez wiernych swego rodzaju „czynności zastępczej” wobec uczestnictwa w Eucharystii. Ta modalność ma szczególny charakter, ponieważ nie można za jej niewypełnienie pociągnąć do odpowiedzialności karnej, a z drugiej strony rodzi poczucie pewnego obowiązku i ma raczej znaczenie moralno-pastoralne niż prawne. Warto podkreślić, że jest to modalność charakterystyczna wyłącznie dla porządku kanonicznego, nieznaną natomiast w prawie świeckim.

Inną modalnością, którą posłużyło się wielu biskupów diecezjalnych, było dołączenie do dyspensy jednoczesnego zobowiązania wiernych do wspomnianych powyżej „czynności zastępczych” wobec obowiązku niedzielnego. Dekretem z 13 marca 2020 roku metropolita szczecińsko-kamieński udzielił dyspensy „z dodaniem jednak obowiązku pobożnego przeżycia liturgii niedzielnej, transmitowanej regularnie dla chorych poprzez telewizję, radio lub Internet”²⁸. Natomiast biskupi warszawsko-praski, rzeszowski, jak i włocławski połączyli owo zobowiązanie z nakazem moralnym, określając to „zobowiązaniem w sumieniu” do podjęcia wyżej wymienionych „czynności zastępczych”. Ta modalność ma charakter obligatoryjny i jest natury prawnej, w związku z czym za jej niewypełnienie może grozić sankcja prawna. Metropolita poznański, biskup płocki oraz legnicki w dekretach oraz zarządzeniach dyspensujących posłużyli się formą prośby skierowanej do wiernych swoich diecezji: „Osoby, które to uczynią [skorzystają z dyspensy – J. Ł.], proszę o duchową łączność ze wspólnotą Kościoła za pośrednictwem transmisji w środkach społecznego przekazu”²⁹, „Jednocześnie proszę, aby osoby korzystające z dyspensy trwały na osobistej i rodzinnej modlitwie”³⁰, „Proszę jednak, aby korzystający z dyspensy byli wierni osobistej i rodzinnej modlitwie oraz w miarę możliwości łączyli się duchowo ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe

25 Edward Dajczak, „Dyspensa Biskupa Koszalińsko-Kołobrzeskiego” z dn. 12.03.2020 r., Znak: B23–8/20, *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* 48, 1 (2020): 94–95, dostęp 5.08.2020, <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/50413/edition/48254/content?ref=desc>.

26 Jan Kopiec, *Dyspensa od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej z dn. 12 marca 2020 r.*, Nr 331/20/A.

27 Eugeniusz Popowicz, Włodzimierz R. Juszcak, *List biskupów greckokatolickich w sprawie epidemii koronawirusa w Polsce*, Znak: 2020/126.

28 Andrzej Dzięga, *Dekret o udzieleniu dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej w niedziele i święta, z dn. 13.03.2020 r.*, Znak: B1–4/2020.

29 Zbigniew Kiernikowski, *Komunikat legnickiej Kurii Biskupiej z dnia 14 marca 2020 r.*, [brak sygnatury].

30 Piotr Libera, *Dyspensa Biskupa Płockiego z dnia 12 marca 2020 roku*, Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej z dnia 19 marca 2020 r., 11/2020.

czy telewizyjne³¹. Wydaje się, że zastosowanie przez hierarchów takich leksykalnych wykładników – podobnie jak w przypadku zachęt – ma wymiar moralno-pastoralny, ale nie budzi w odbiorcy poczucia powinności pod sankcją grzechu.

Inną modalnością posłużył się natomiast biskup kielecki, stosując w dekrecie wprowadzającym dyspensę polecenie. W dokumencie można przeczytać: „Jednocześnie polecam, aby osoby korzystające z niniejszej dyspensy trwały na osobistej i rodzinnej modlitwie oraz w duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła³². Zastosowanie takiej formy, podobnie jak zalecenia, jest bardzo przejrzyste pod kątem znaczeniowym oraz wyraźnie sygnalizuje intencję nadawcy komunikatu, jaką była ukryta obligatoryjność formy zastępczej³³.

W katalogu wydanych dyspens wyodrębnić należy także grupę tych dokumentów, które w swojej treści nie zawierają żadnego leksykalnego wykładnika modalności prawnej – a więc nie wprowadzają czynności zastępczej, a jedynie zawierają komunikat o udzielonym akcie łaski zwalniającym z obowiązku uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej. Trzeba jednak zauważyć, że na taką formę zdecydowało się tylko czterech biskupów: metropolita warszawski oraz biskupi diecezji bielsko-żywieckiej, kaliskiej oraz sosnowieckiej.

Rejestr powyższych wyrażen modalnych zastosowanych w poszczególnych dekretach, zarządzeniach czy reskryptach wprowadzających dyspensy jest bogaty i rozbudowany. Jak wynika z powyższej analizy, formuła zachęcająca jest najczęściej wybieranym wykładnikiem modalnym. Pozostałe formuły zastosowane przez biskupów stanowią niewielki procent w porównaniu z zachętą. Niemniej fakt ten wskazuje na różnorodne rozumienie kwestii tzw. czynności zastępczych wobec Mszy Świętej niedzielnej oraz zobligowania do nich wiernych.

2. Określenie „czynności zastępczej” wobec uczestnictwa we Mszy Świętej

Analizując treść dyspens udzielonych na czas epidemii koronawirusa pod kątem określenia w nich tzw. czynności zastępczej, należy wyodrębnić trzy zasadnicze grupy określeń przedmiotu owej czynności: duchową łączność z Kościołem *vel* ze wspólnotą Kościoła; uczestnictwo – nazwijmy je przymiotnikowym – we Mszy Świętej oraz inne określenia stanowiące niewielki procent wszystkich kategorii.

31 Stanisław Gądecki, *Dekret Arcybiskupa Metropolity Poznańskiego w związku z zagrożeniem koronawirusem z 12 marca 2020 r.*, N. 123/2020.

32 Jan Piotrowski, *Dekret z dnia 13 marca 2020 r.*, Nr OA–38/20.

33 Łapa, „Z opisu wyrażen modalnych w «Kodeksie prawa kanonicznego»”, 59.

2.1. Łączność duchowa z Kościołem

W 25 dokumentach ze wszystkich 44 polscy biskupi w momencie dyspensowania wiernych od *praeceptum dominicale* zachęcali ich jednocześnie do duchowej łączności z Kościołem (ze wspólnotą Kościoła). Określenie „łączność duchowa” ma charakter bardzo ogólnikowy, nie jest to też kategoria natury prawnej. Rodzi się więc pytanie, dlaczego aż tylu hierarchów postanowiło użyć tego właśnie określenia na oznaczenie „czynności zastępczej” wobec uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii. Jedną z bardziej prawdopodobnych odpowiedzi na to pytanie jest wzorowanie się biskupów na Zarządzeniu nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 roku, w którym czytamy: „Skorzystanie z dyspensy oznacza, że nieobecność na Mszy niedzielnej we wskazanym czasie nie jest grzechem. (...) Zachęcamy też do duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe”³⁴. W większości dekretów, zarządzeń czy reskryptów można odnaleźć dosłowny cytat bądź parafrazę pierwotnego zapisu znajdującego się w Zarządzeniu KEP³⁵. Jak precyzują biskupi, owa „łączność” czy też „zjednoczenie” ma się wyrażać poprzez transmisję Mszy Świętej lub innego rodzaju liturgii drogą telewizyjną, radiową czy też internetową.

„Duchowa łączność” ze wspólnotą Kościoła to określenie, które najlepiej oddaje sytuację, w jakiej znajdują się odbiorcy transmisji w odniesieniu do wspólnoty Kościoła sprawującej realnie Mszę Świętą czy innego rodzaju liturgię w określonym czasie i miejscu³⁶. Zdaniem Janusza Bohdziewicza celem transmisji różnego rodzaju liturgii jest „wytworzenie duchowej łączności i atmosfery nabożeństwa wobec tajemnicy rytuału – łączności międzyludzkiej, szczególnie z tymi, których zgromadzenie w jednym miejscu jest niemożliwe”³⁷. W liście apostolskim „Dies Domini” Jan Paweł II podkreślił, że „telewizja i radio dają możliwość zjednoczenia się z celebracją eucharystyczną w tym samym momencie, gdy jest ona sprawowana w miejscach świętych”³⁸. Wydaje się, że warunkiem koniecznym do osiągnięcia owej łączności duchowej ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje telewizyjne, radiowe czy też internetowe jest przeżycie wspomnianej transmisji w czasie realnym, tj. „na żywo” (*live*). Retransmisja liturgii nie może być rozpatrywana w kategoriach „czynności zastępczej” określanej jako „duchowa łączność”. Biskup opolski Andrzej Czaja podkreśla, że „czymś innym jest udział w liturgii, także jako duchowa łączność z wydarzeniem, którym jest aktualnie sprawowana Eucharystia,

34 Rada Stała Konferencji Episkopatu Polski, „Zarządzenie nr 1/2020”, dostęp 5.08.2020, <https://episkopat.pl/komunikat-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-4>.

35 Grzegorz Ryś, *Dyspensy z dn. 13 marca 2020 r.*, Abp-1.1-272/2020; Marek Jędraszewski, *Dekret w sprawie zaleceń na czas zagrożenia epidemiologicznego z dn. 12 marca 2020 r.*, Nr 747/2020; Janusz Stepnowski, *Dekret w sprawie dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we mszy św. do dnia 29 marca br. z dn. 12 marca 2020 r.*, N.224/B.2020; Waclaw Depo, *Dyspensy z dn. 13 marca 2020 r.*, L.dz. 367/5.1.1/2020.

36 Andrzej Draguła, „Modlitwa, nie «ogłądanie». Instrukcja obsługi transmisji Mszy świętej”, dostęp 5.08.2020, <http://wiesz.com.pl/2020/03/14/chodzi-o-modlitwe-a-nie-ogladanie-instrukcja-obslugi-transmisji-mszy-swiete>.

37 Janusz Bohdziewicz, „Komunia a telekomunikacja. Posłowie do telewizyjnych transmisji Mszy św.”, *W drodze* 7 (2000): 54.

38 Jan Paweł II, „List apostolski «Dies Domini» z 31.05.1998 r.”, *Acta Apostolicae Sedis* 90 (1998): 747–745.

a czymś innym jest np. odsłuchanie kazania, obejrzenie Mszy Świętej, która miała już miejsce wcześniej”³⁹. Zdaniem hierarchy wszelkiego rodzaju retransmisje liturgii nigdy nie będą stanowiły formy duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła. W 2017 roku na problem retransmisji Mszy Świętej zwróciła uwagę także Konferencja Episkopatu Polski. W opublikowanym *Dyrektorium w sprawie celebracji Mszy Świętej transmitowanej przez telewizję* biskupi podkreślają, że jedyną dopuszczalną formą przekazu Mszy Świętej jest transmisja bezpośrednia, nigdy zaś retransmisja⁴⁰.

Inną problematyczną kwestią w odniesieniu do omawianej tu „czynności zastępczej” jest wewnętrzna postawa i dyspozycja korzystającego z transmisji: czy aby osiągnąć ową „duchową łączność”, należy wzbudzić w sobie intencję – pragnienie zjednoczenia się ze wspólnotą osób wierzących, czy wystarczy jedynie przeżyć liturgię transmitowaną przez środki masowego przekazu? Dokumenty Kościoła wprost nie odnoszą się do tej kwestii, nie ma też oficjalnych wypowiedzi biskupów w tej materii. Można jednak znaleźć wykładnie, które sugerują, że ważne jest wewnętrzne nastawienie osoby, która w danym momencie korzysta z transmisji liturgii. Na stronie kurii biskupiej archidiecezji krakowskiej na początku epidemii zamieszczono poradnik *Jak dobrze przeżyć Mszę św. za pośrednictwem mediów?* Już na samym wstępie autor zwraca uwagę na to, że „duchowa łączność mimo fizycznej nieobecności w kościele oznacza nastawienie się na przeżywanie Eucharystii, zjednoczenie z Panem, słuchanie Jego słowa”⁴¹.

2.2. Uczestnictwo „przymiotnikowe” we Mszy Świętej

Kolejną kategorię określającą „czynność zastępczą” wobec uczestnictwa we Mszy Świętej stanowi tzw. pośrednie uczestnictwo „przymiotnikowe” w Eucharystii niedzielnej i świątecznej. W odróżnieniu od bardzo ogólnikowego pojęcia „łączności duchowej”, *participatio* ma charakter ściśle prawny, wynikający z jego umiejscowienia w Kodeksie Prawa Kanonicznego. Warto na wstępie przytoczyć etymologię pojęcia *participatio* (gr. *methexis*, *koinonia*) – uczestnictwo, udział, wspólna miara. Łaciński termin *partem capere* znaczy tyle co „brać/obejmować część”, stąd polskie słowo „udział” (od „dział”, mieć swój dział, swoją dolę) oraz „uczestnictwo” (od „część”, mieć swoją część)⁴².

W tekstach dyspens wyodrębnić można kilka rodzajów wspomnianego uczestnictwa „przymiotnikowego”. W 11 z 44 wszystkich dokumentów polscy biskupi, udzielając aktu łaski, zachęcili lub zobowiązali wiernych do uczestnictwa w (niedzielnej) Mszy Świętej w domu za pośrednictwem transmisji w środkach społecznego przekazu: „Osoby korzystające z dyspensy zachęcam do uczestnictwa w niedzielnej Mszy św. w domu

39 Andrzej Czaja [w rozmowie z KAI], „Bp Czaja: oglądanie retransmisji liturgii nie stanowi udziału w niej”, dostęp 5.08.2020, <https://ekai.pl/bp-czaja-ogladanie-retransmisji-liturgii-nie-standowi-udzialu-w-niej>.

40 „Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy Świętej transmitowanej przez telewizję”, *Akta Konferencji Episkopatu Polski* 29 (2017): 48.

41 „Jak dobrze przeżyć Mszę św. za pośrednictwem mediów?”, dostęp 5.08.2020, <https://diecezja.pl/aktualnosci/jak-dobrze-przezyc-msze-sw-za-posrednictwem-mediow>.

42 Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1970), 108, 592.

za pośrednictwem radia, telewizji lub Internetu”⁴³; „Bliskich osób starszych prosimy o przekonanie ich, aby pozostały w domach i skorzystały w tym czasie z uczestnictwa we Mszy Świętej za pomocą mediów”⁴⁴; „Jednocześnie zobowiązuję w sumieniu osoby korzystające z tej dyspensy do uczestnictwa we Mszy Świętej w domu, transmitowanej za pomocą środków społecznego przekazu”⁴⁵. Biskup zamojsko-lubaczowski posłużył się nieco inną formułą, zachęcając swoich diecezjan „do włączania się w transmisję Eucharystii za pośrednictwem mediów elektronicznych”⁴⁶. Niemniej należy zauważyć, że słowo „uczestnictwo” z natury zakłada swego rodzaju aktywność, działanie, w którym wierni powinni mieć swój udział, dlatego też w tę kategorię można również wpisać zachętę do „włączenia się” w liturgię transmitowaną.

Przytoczone wyimki z poszczególnych dyspens jasno wskazują, że „czynność zastępczą” stanowi uczestnictwo zapośredniczone. Jego nieodłącznym elementem jest pośrednictwo konkretnego medium. Warto w tym miejscu podkreślić, że wszelkiego rodzaju środki multimedialno-techniczne dają człowiekowi możliwość jedynie biernego oraz pośredniego uczestnictwa w danym wydarzeniu (w tym wypadku we Mszy Świętej). Zdaniem Andrzeja Draguły „takiemu uczestnictwu nie można przyznać charakteru sakramentalnego, a uczestnictwo aktywne (*participatio actuosa*) można uznać jedynie za częściowe, gdyż Komunii duchowej pojmowanej jako *votum* (pragnienie) czy *devotio* (pobożność) nie można rozumieć jako równoznaczność pełnej partycypacji czynnej (zewnętrznej i wewnętrznej), stanowi ona bowiem jedynie akt wewnętrzny i duchowy”⁴⁷.

Bezpośrednie uczestnictwo w Eucharystii, która sprawowana jest w konkretnym miejscu i czasie, nie jest w jakikolwiek sposób zastępowalne. W trakcie transmisji Mszy Świętej dochodzi do wzajemnego oddziaływania na siebie kilku czynników: czynnik natury antropologicznej (fizyczna obecność) oraz teologicznej (sakramentalność) wchodzi w interakcję z elementami komunikacyjno-technologicznymi. Wzajemna interferencja powyższych implikuje tym samym modyfikację sposobu uczestnictwa w liturgii transmitowanej⁴⁸. Niemniej przestrzeń internetowa, telewizyjna lub radiowa sprzyja zaistnieniu *participatio sui generis* w odniesieniu do Mszy Świętej transmitowanej za pośrednictwem mediów. Telewizja, a można to odnieść także do Internetu – jak pisał Pius XII – „stawia (...) bowiem przed oczy i uszy widza wydarzenia, i to w tym samym czasie, w którym one zachodzą, i w pewnym sensie czyni go ich uczestnikiem. Same zaś warunki zaciasza domowego jeszcze bardziej potęgują to wrażenie uczestnictwa”⁴⁹.

43 Andrzej F. Dziuba, *Dekret Biskupa Łowickiego w związku z zagrożeniem koronawirusem z dn. 13 marca 2020 r.*, L.dz. 291/2020.

44 Roman Pindel, *Komunikat biskupa Diecezji Bielsko-Żywieckiej w związku z zagrożeniem epidemiologicznym z dn. 12 marca 2020 r.*, [brak sygnatury].

45 Wiesław Mering, *Dekret z dn. 13 marca 2020 r.*, L.dz. 349/2020.

46 Marian Rojek, *Dyspensa od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy*, L.dz. 88/Gł/20.

47 Andrzej Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy Świętej w radiu i telewizji* (Zielona Góra: Wydawnictwo Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 2009), 262.

48 Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy Świętej w radiu i telewizji*, 248.

49 Pius XII, „Encyklika «Miranda prorsus»”, *Acta Apostolicae Sedis* 49 (1957): 802.

Jak widać, transmisja liturgii Mszy Świętej zakłada w pewien sposób uczestnictwo *sui generis* w tym wydarzeniu. Wśród teologów zajmujących się tym zagadnieniem pojawiła się koncepcja, by teleuczestnictwo w liturgii transmitowanej postrzegać i rozumieć autonomicznie lub komplementarnie wobec bezpośredniego udziału w Eucharystii, natomiast nie zamiennie jako formę substytutu.

Inną formę określenia „czynności zastępczej” wybrał biskup opolski Andrzej Czaja. W tekście dyspensy można przeczytać: „Równocześnie zachęcam (...) do duchowego uczestnictwa w Eucharystii poprzez środki masowego przekazu”⁵⁰. Jest to jedyny hierarcha, który zdecydował się na takie właśnie określenie, gdzie „duchowe uczestnictwo” jest jednocześnie zapośredniczone, a więc technologicznie uwarunkowane. Jest to również – jak w poprzednich sytuacjach – *participatio sui generis*, z tą tylko różnicą, że w przypadku uczestnictwa/udziału za pośrednictwem mediów podkreślony został wymiar technologiczny transmisji, natomiast w tym przypadku bardziej podkreślono element duchowy przypisany uczestnictwu za pośrednictwem mediów. Powiązanie transmisji z aspektem duchowym wskazuje na pewnego rodzaju powinność wewnętrznego zaangażowania się w transmitowaną rzeczywistość liturgiczną. Korzystający z pośrednictwa w transmisji Mszy Świętej powinien aktywnie uczestniczyć w liturgii zmediatyzowanej, angażując w nią swoją sferę wewnętrzną. Wydaje się, że duchowe uczestnictwo wyklucza bierne „oglądanie” czy też „słuchanie” transmisji Eucharystii. Ważny jest także akt intencjonalny korzystającego z transmisji. W teologii pojawił się termin „partycypacji intencjonalnej” (*participatio intentionalis*), które wyraża stosunek korzystającego z transmisji (odbiorcy) do rzeczywistości sprawowanej liturgii eucharystycznej, a w której z różnych przyczyn nie może on brać bezpośredniego udziału⁵¹.

2.3. Inne określenia

Poza dwoma głównymi kategoriami określeń „czynności zastępczej” wobec uczestnictwa we Mszy Świętej wyróżnić należy jeszcze grupę obejmującą inne sposoby jej zdefiniowania. Wyróżnić tu można trzy charakterystyczne opisy. Zarówno biskup tarnowski, elbląski, jak i zielonogórsko-gorzowski zachęcili swoich diecezjan do korzystania z transmisji Mszy Świętej: „Zachęcam do śledzenia i korzystania z transmisji Mszy św. niedzielnych w środkach społecznego przekazu”⁵²; „Pozostających w domu zachęcam do korzystania z transmisji radiowej, telewizyjnej lub internetowej niedzielnej Mszy Świętej”⁵³, „Zapraszam, by w niedziele, ale także dni powszednie, korzystać z telewizyjnych, radiowych i internetowych transmisji Mszy Świętych i nabożeństw”⁵⁴. Zarówno „korzystanie z transmisji”, jak i jej „śledzenie” należy postrzegać jako kategorię bardzo ogólną,

50 Andrzej Czaja, *Dyspensa Ogólna z dn. 13 marca 2020 r.*, Nr 4/2020/A/KNC-K.

51 Andrzej Draguła, „Transmisje liturgii w mediach”, *Biuletyn nr 6 SPMK Musica Liturgica* (2011): 51.

52 Tadeusz Lityński, *Słowo do wiernych w związku z epidemią koronawirusa z dn. 14 marca 2020 r.*, Znak: B2-4/20.

53 Jacek Jezierski, *Wskazania biskupa elbląskiego w związku z zagrożeniem koronawirusem*, [brak sygnatury].

54 Andrzej Jeż, *Dekret Biskupa Tarnowskiego po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce*, [brak sygnatury].

bez przypisywania jej zbytnej wartości teologicznej. Jest to raczej środek oraz pomoc służąca zastępczemu zadośćuczynieniu obowiązkowi niedzielnemu. Kościół z całą stanowczością podkreśla pierwszeństwo osobistej lub wspólnotowej modlitwy w sytuacji, gdy spełnienie obowiązku niedzielnego jest niemożliwe. Transmisja ma stanowić jedynie pomoc, nie jest zaś celem samym w sobie.

Biskup diecezji świdnickiej w dekrecie z 12 marca 2020 roku zachęcił „osoby korzystające z dyspensy do modlitwy za pośrednictwem środków masowego przekazu”⁵⁵. Wydaje się, że zachęta zawarta w dyspensie odpowiada dyspozycji omawianego powyżej kan. 1248 §2 wskazującego na alternatywne sposoby świętowania niedzieli. Ustawodawca powszechny zachęcił m.in. do modlitwy osobistej lub wspólnotowej, gdy zajdzie obiektywna przeszkoda uniemożliwiająca wypełnienie *praeceptum dominicale*. W treści dokumentu biskup świdnicki nie dookreślił konkretnego rodzaju modlitwy, który miałby stanowić „czynność zastępczą” wobec uczestnictwa w Eucharystii. Domniemywać można, że uprzywilejowaną formą zapośredniczonej modlitwy jest przede wszystkim Msza Święta, ale nie jest to forma ani jedyna, ani konieczna. Należy zauważyć, że w przypadku celebracji dnia Pańskiego poprzez przeznaczenie odpowiedniego czasu na modlitwę osobistą, rodzinną bądź wspólnotową, pożyteczną pomocą – według autorów *Direttorio per le celebrazioni domenicali in assenza del presbitero*⁵⁶ – są transmisje mszy świętych za pośrednictwem środków społecznego przekazu⁵⁷. Biskup świdnicki zachęcił tym samym wiernych, by skupili się na modlitwie, a samą transmisję uznali jedynie za pomoc do niej.

Jeszcze inną formułą posłużył się metropolita szczecińsko-kamieński, który zobowiązał swoich wiernych do „pobożnego przeżycia liturgii niedzielnej, transmitowanej regularnie dla chorych poprzez telewizję, radio lub Internet”⁵⁸. Takie określenie „czynności zastępczej” ma na celu ukierunkowanie korzystającego z dyspensy na wewnętrzne przeżycie liturgii transmitowanej. Metropolita dookreślił także, że przeżycie ma odbywać się w sposób pobożny. Jest to waloryzacja liturgii transmitowanej jako aktu pobożnościowego (*actus devotionis*). Tym samym hierarcha wskazuje na obowiązek aktywnego uczestnictwa wiernych w tym akcie. Wiązać się to może nie tylko z zaangażowaniem duchowym poprzez wzbudzenie intencji oraz odpowiednie wewnętrzne usposobienie (dyspozycję), ale także aktywne zaangażowanie w Mszę Świętą transmitowaną poprzez odpowiadanie, przyjmowanie odpowiednich postaw liturgicznych czy wykonywanie przypisanych prawem gestów. Zastosowana przez arcybiskupa Andrzeja Dzięgę formuła dotycząca pobożnego przeżycia liturgii transmitowanej może zostać także odczytana

55 Ignacy Dec, *Dyspensy Biskupa Świdnickiego dotycząca obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej*, [brak sygnatury].

56 Congregatio pro Cultu Divino, „Direttorio per le celebrazioni domenicali in assenza del presbitero”, *Notitiae Congregatio pro Cultu Divino* 24 (1988): 379–392.

57 Jerzy Adamczyk, „Niedzielne celebacje w przypadku niemożności uczestniczenia w Eucharystii (kan. 1248 §2)”, dostęp 11.08.2020, https://vademecumliturgiczne.pl/2017/01/08/niedzielne-celebacje-w-przypadku-niemoznosci-uczestniczenia-w-eucharystii-kan-1248-§-2/#footnote_85_1291.

58 Dzięga, *Dekret o udzieleniu dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej w niedziele i święta z dn. 13.03.2020*.

jako nawiązanie do dawniejszej wersji pięciu przykazań kościelnych: „W niedziele i święta we Mszy Świętej nabożnie uczestniczyć” lub do jeszcze wcześniejszej formuły sprzed *Vaticanum II*, która brzmiała następująco: „W niedzielę i święta Mszy Świętej nabożnie wysłuchać”.

Zakończenie

Obowiązkowe uczestnictwo wiernych w niedzielnej liturgii eucharystycznej ma swoje głębokie zakorzenienie i uzasadnienie nie tylko w prawie kościelnym, ale przede wszystkim w prawie Bożym. Kodeks Prawa Kanonicznego oraz inne akty normatywne Kościoła powszechnego jasno określają sposób realizacji owego *praeceptum dominicale* oraz ewentualnego zwolnienia z tego obowiązku. Podsumowując powyższe rozważania, warto zwrócić uwagę na problematyczność rozumienia *praeceptum dominicale* w dobie pandemii. Analiza poszczególnych dyspens ukazuje zróżnicowany stosunek polskich biskupów do obowiązku uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej oraz do zwalniania z niego. W wątpliwość należy podać zasadność samego udzielania w czasie epidemii aktów łaski, jakim są dyspensy. Niewątpliwie pandemia koronawirusa stanowi obiektywną przeszkodę uniemożliwiającą lub utrudniającą spełnienie obowiązku świątecznego, co samo w sobie stanowi okoliczność zwalniającą z obowiązku. W niektórych przypadkach hierarchowie, dyspensując, zamieniali obowiązek niedzielny na inny, np. obowiązek pobożnego przeżycia liturgii transmitowanej, co stoi w sprzeczności z dyspozycją kan. 1245 KPK, który dokonuje wyraźnego podziału na dyspensę oraz zamianę obowiązku niedzielnego na inny. Są to dwie alternatywne kompetencje przysługujące władzy kościelnej. Należy zaznaczyć także, że niemal we wszystkich dyspensach zawarty został opis określający pewnego rodzaju „czynność zastępczą” wobec bezpośredniego uczestnictwa we Mszy Świętej. Owa czynność powiązana została głównie z Eucharystią transmitowaną za pośrednictwem mediów, którą biskupi wskazali jako jedną z możliwości alternatywnego sposobu celebracji niedzieli. Niejasność terminologiczna, która ujawniła się w analizowanych dyspensach, wskazuje, że teologia – a także prawo – nie mają jednoznacznej interpretacji, czym jest śledzenie transmisji bądź korzystanie z niej, czy mamy do czynienia z aktem analogicznym do fizycznej obecności, czy też jest to akt o zupełnie innym charakterze, na przykład akt pobożności, a w końcu – na ile zwalniając z obecności bezpośredniej i fizycznej, można zobowiązywać do obecności wyłącznie duchowej i zapośredniczonej. Niejednoznaczność teologicznej interpretacji transmisji rozumianej jako postulowana czynność zastępcza prowadzi do traktowania jej z punktu widzenia prawa jako postulat o bardzo zróżnicowanej modalności: od jednoznacznie sformułowanego zobowiązania do zachęty o niejasnej obowiązywalności.

Bibliografia

- Adamczyk Janusz. „Niedzielne celebracje w przypadku niemożności uczestniczenia w Eucharystii (kan. 1248 §2)”. Dostęp 11.08.2020. https://vademecumliturgiczne.pl/2017/01/08/niedzielne-celebracje-w-przypadku-niemoznosci-uczestniczenia-w-eucharystii-kan-1248-§-2/#footnote_85_1291.
- Benedykt XVI. „Posynodalna Adhortacja Apostolska «Sacramentum Caritatis»”. *Acta Apostolicae Sedis* 99 (2007): 160–161.
- Bohdziewicz, Janusz. „Komunia a telekomunikacja. Posłowie do telewizyjnych transmisji Mszy św.”, *W drodze* 7 (2000): 51–57.
- Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1970.
- Budzik, Stanisław. *Dekret o udzieleniu dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej*. [Brak sygnatury].
- Cenalnor, Daniel. „Komentarz do kan. 1248 §2”. W: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. Piotr Majer, 924. Kraków: Wolters Kluwer, 2011.
- Charytański, Jan, Andrzej Spławski. *Katechizm. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego dla dorosłych*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001.
- „Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus” (25.01.1983). *Acta Apostolicae Sedis* 75, 2 (1983): 1–317. Tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1984.
- Congregatio pro Cultu Divino. „Celebrazione della parola e precetto domenicale”. *Notitiae Congregatio pro Cultu Divino* 23 (1987): 379–392.
- Congregatio pro Cultu Divino. „Direttorio per le celebrazioni domenicali in assenza del presbitero”. *Notitiae Congregatio pro Cultu Divino* 24 (1988): 362–365.
- Czaja, Andrzej. *Dyspensa Ogólna z dn. 13 marca 2020 r.* Nr 4/2020/A/KNC-K.
- Czaja, Andrzej [w rozmowie z KAI]. „Bp Czaja: oglądanie retransmisji liturgii nie stanowi udziału w niej”. Dostęp 5.08.2020. <https://ekai.pl/bp-czaja-ogladanie-retransmisji-liturgii-nie-stanowi-udzialu-w-niej>.
- Dajczak, Edward. „Dyspensa Biskupa Koszalińsko-Kołobrzeskiego” z dn. 12.03.2020 r., Znak: B23–8/20. *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* 48, 1 (2020): 94–95. Dostęp 5.08.2020. <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/50413/edition/48254/content?ref=desc>.
- Dec, Ignacy. *Dyspensa Biskupa Świdnickiego dotycząca obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy Świętej*. [Brak sygnatury].
- Depo, Waław. *Dyspensa z dn. 13 marca 2020 r.* L.dz. 367/5.1.1/2020.
- Draguła, Andrzej. „Modlitwa, nie «oglądanie». Instrukcja obsługi transmisji Mszy Świętej”. Dostęp 5.08.2020. <http://wiesz.com.pl/2020/03/14/chodzi-o-modlitwe-a-nie-ogladanie-instrukcja-obslugi-transmisji-mszy-swietej>.
- Draguła, Andrzej. „Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą”. Dostęp 16.07.2020. <http://wiesz.com.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dyspensa>.
- Draguła, Andrzej. „Transmisje liturgii w mediach”. *Biuletyn nr 6 SPMK Musica Liturgica* (2011): 47–54.

- Draguła, Andrzej. *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy świętej w radiu i telewizji*. Zielona Góra: Wydawnictwo Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 2009.
- „Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy Świętej transmitowanej przez telewizję”. *Akta Konferencji Episkopatu Polski* 29 (2017): 48.
- Dzięga, Andrzej. *Dekret o udzieleniu dyspensy od obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej w niedziele i święta z dn. 13.03.2020 r.* Znak: B1–4/2020.
- Dziuba, Andrzej F. *Dekret Biskupa Łowickiego w związku z zagrożeniem koronawirusem z dn. 13 marca 2020 r.* L.dz. 291/2020.
- Gądecki, Stanisław. *Dekret Arcybiskupa Metropolity Poznańskiego w związku z zagrożeniem koronawirusem z 12 marca 2020 r.* N. 123/2020.
- Głódź, Leszek S. *Dekret metropolity Gdańskiego po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce*. Znak: akt: III D–1/2020.
- Górzyński, Józef. *Komunikat Arcybiskupa Metropolity Warmińskiego ws. wprowadzenia stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce*. L.dz. 224/2020.
- Gręźlikowski, Janusz. *Świętowanie dnia pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005.
- Gurda, Kazimierz. *Zarządzenie Biskupa Siedleckiego w związku z pandemią koronawirusa*. L.dz. 207/2020.
- Guzdek, Józef. *Dyspensa Biskupa Polowego Wojska Polskiego od uczestnictwa w Mszach św. niedzielnych*. L.dz. 245/CD/2020.
- „Jak dobrze przeżyć Mszę św. za pośrednictwem mediów?”. Dostęp 5.08.2020. <https://diecezja.pl/aktualnosci/jak-dobrze-przezyc-msze-sw-za-posrednictwem-mediow>.
- Jan Paweł II. „List apostolski «Dies Domini»”. *Acta Apostolicae Sedis* 90 (1998): 747–745.
- Janiak, Edward. *Dyspensa Biskupa Kaliskiego*. L.dz. 522/2020.
- Jezierski, Jacek. *Wskazania biskupa elbląskiego w związku z zagrożeniem koronawirusem*. [Brak sygnatury].
- Jeż, Andrzej. *Dekret Biskupa Tarnowskiego po wprowadzeniu stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce*. [Brak sygnatury].
- Jędraszewski, Marek. *Dekret w sprawie zaleceń na czas zagrożenia epidemiologicznego z dn. 12 marca 2020 r.* Nr 747/2020.
- Kamiński, Romuald. *Dyspensa od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy Świętej z dn. 12 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Kasyna, Ryszard. *Komunikat Biskupa Pelplińskiego z dn. 12 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Kaszak, Grzegorz. *Dekret o udzieleniu dyspensy na terenie Diecezji Sosnowieckiej od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy Świętej do dnia 29 marca 2020 roku*. L.dz. 258/2020.
- Kiernikowski, Zbigniew. *Komunikat legnickiej Kurii Biskupiej z dnia 14 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. „Dekret dotyczący świąt zniesionych w Polsce” z 4.03.2003 r. *Akta Konferencji Episkopatu Polski* 8 (2003): 60–61.

- Kopiec, Jan. *Dyspensa od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy świętej z dn. 12 marca 2020 r.* Nr 331/20/A.
- Kupny, Józef. *Dyspensa od obowiązku uczestniczenia we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane.* L.dz. 269/2020.
- Libera, Piotr. *Dyspensa Biskupa Płockiego z dnia 12 marca 2020 roku.* Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej z dnia 19 marca 2020 r. 11/2020.
- Lityński, Tadeusz. *Słowo do wiernych w związku z epidemią koronawirusa z dn. 14 marca 2020 r.* Znak: B2–4/20.
- Łapa, Roman. „Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych”. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 21 (41) (2014): 41–51.
- Łapa, Roman. „Z opisu wyrażen modalnych w «Kodeksie prawa kanonicznego»”. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* 29 (2015): 53–62.
- Mazur, Jerzy. *Komunikat z dn. 12 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Mering, Wiesław. *Dekret z dn. 13 marca 2020 r.* L.dz. 349/2020.
- Mierzejewski, Krzysztof. „Obowiązek uczestniczenia we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane”. *Prawo Kanoniczne* 57, 4 (2014): 65–88.
- Nitkiewicz, Krzysztof. *Dyspensa w związku z epidemią z dn. 12 marca 2020 r.* Nr 224/20.
- Nycz, Kazimierz. *Reskrypt z dnia 13 marca 2020 r.* Nr 457/Abp/2020.
- Pindel, Roman. *Komunikat biskupa Diecezji Bielsko-Żywieckiej w związku z zagrożeniem epidemiologicznym z dn. 12 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Piotrowski, Jan. *Dekret z dnia 13 marca 2020 r.* Nr O–38/20.
- Pius XII. „Encyklika «Miranda prorsus»”. *Acta Apostolicae Sedis* 49 (1957): 802.
- Polak, Wojciech. *Dekret.* N. 711/2020/P.
- Popowicz, Eugeniusz, Włodzimierz R. Juszcak. *List biskupów greckokatolickich w sprawie epidemii koronawirusa w Polsce.* Znak: 2020/126.
- Rada Stała Konferencji Episkopatu Polski. „Zarządzenie nr 1/2020”. Dostęp 5.08.2020. <https://episkopat.pl/komunikat-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-4>.
- Rojek, Marian. *Dyspensa od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy.* L.dz. 88/Gł/20.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego. Dz.U. 2020, poz. 433.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego. Dz.U. 2020, poz. 522.
- Ryś, Grzegorz. *Dyspensa z dn. 13 marca 2020 r.* Abp-1.1-272/2020.
- Sawczuk, Piotr. *Rozporządzenie Biskupa drohiczyńskiego w związku z obecną sytuacją epidemiologiczną.* L.dz. 205/2020.
- Skworc, Wiktor. *Dyspensa Metropolity Katowickiego od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy św. w Archidiecezji Katowickiej.* VA I–8053/20.
- Stawecki, Tomasz, Piotr Winczorek. *Wstęp do prawoznawstwa.* Warszawa: C.H. Beck, 2003.
- Stepnowski, Janusz. *Dekret w sprawie dyspensy od obowiązku niedzielnego uczestnictwa we Mszy św. do dnia 29 marca br. z dn. 12 marca 2020 r.* N. 224/B.2020.
- Szal, Adam. *Zarządzenie z dn. 13 marca 2020 r.* L.dz. 401/041/2020.

- Śmigiel, Wiesław. *Dekret Biskupa Toruńskiego w sprawie dyspensy od udziału w niedzielnej Mszy św. z dn. 12 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Tomasik, Henryk. *Dyspensa.* [Brak sygnatury].
- Tyrawa, Jan. *Dyspensa od uczestnictwa we Mszy św. niedzielnej.* [Brak sygnatury].
- Wojda, Tadeusz. *Zarządzenie Metropolity w związku z epidemią koronawirusa z dn. 13 marca 2020 r.* [Brak sygnatury].
- Wronkowska, Sławomira, Zygmunt Ziemiński. *Zarys teorii prawa.* Poznań: Wydawnictwo Ars boni et aequi, 2001.
- Zaborowski, Marek. „Dyspensa w prawodawstwie kościelnym”. *Prawo Kanoniczne* 56, 1 (2013): 31–45.